

СЮЖЭТ № 425С «ПУНСОВАЯ КВЕТКА» Ў СУСВЕТНЫМ ФАЛЬКЛОРЫ

Вывучаючы адметныя асаблівасці чарадзейна-фантастычных казак, нельга не звярнуць увагу на матыў ператварэння, які часта ў іх сустракаецца. Матыў метамарфозы знаходзім яшчэ ў міфалогіях старажытных цывілізацый. Напрыклад, з грэчаскай міфалогіі нам вядома ператварэнне Лаакаона ў ваўка, Дафны ў дрэва, Нарцыса ў кветку, Арахны ў павука. Здольнасць да пераўвасаблення – радавая рыса багоў. Так, Зеўс часова мог прымаць рознае аблічча, ператвараючыся то ў воблака, то ў быка.

Субматывы ператварэння чалавека ў казках даволі разнастайныя: казачны персанаж зусім не па сваёй волі можа быць ператвораны ў жывёлу, нежывы аб'ект (напрыклад, камень або нават у пачвару). У казачным эпасе многіх народаў свету агульным з'яўляецца сюжэт № 425С: па класіфікацыі Аарнэ-Томпсана «Пунсовая кветка». У яго аснове – прымусовае ператварэнне юнака ў жывёлу ці жывёлападобную істоту і вяртанне яму чалавечага аблічча. Паходжанне матыву, на думку К. П. Кабашнікава, можна патлумачыць татэмістычнымі ўяўленнямі нашых продкаў [3, 4].

Мэта працы – вызначэнне асаблівасцей рэалізацыі сюжэта «Пунсовая кветка» ў фальклорных тэкстах розных народаў, раскрыццё характараў галоўных герояў. У якасці параўнальнага матэрыялу мы абралі беларускія, рускія і нямецкія казкі і падрабязна спыніліся на беларускіх казках «Любошчы» і «Закрыты царэвіч», рускай «Закрыты царэвіч», нямецкіх «Летні і зімні сад», «Пявучы папрыгун-жаўрук».

Пачатак казак супадае. Купец мае трох дачок, яны прыгожыя і любімыя: *«все три красавицы писаные, а меньшая лучше всех»* [1, 3], маці ў іх няма, выходзіць толькі бацька. Дзяўчаты розныя па характары: старэйшыя – сквапныя, злыя і зайздрослівыя, малодшая – добрая і шчырая. Іх характар праяўляецца і ў тым, якія падарункі яны для сябе выбіраюць: *«...старша просит дорогих гасцінцев, друга просит дорогих гасцінцев, а третья просит квітку хорошу»* [5, 444]; *«старшая просила золотой венец из камениев самоцветных, и чтоб был от них такой свет, как от месяца полного, как от солнца красного, и чтоб было от него светло в тёмную ночь, как среди дня белого»* [1, 4]. Падарункі хоць і дарагія, але знайсці іх не выклікае ў бацькі цяжкасцей. Малодшая ж дачка просіць своеасаблівы падарунак, нерукатворны: *«аленький цветочек, которого бы не было краше на белом свете»* [5, 444]; *«заморскую кветку рожы»* [6, 114]; *«а третья просит квітку хорошу»* [5, 444]; *«третья попросила розу»* [2]. Бацьку здзівіла незвычайная просьба, але ён не можа адмовіць сваёй самай прыгожай і ласкавай дачцэ і згаджаецца адшукаць для яе дзіўны падарунак.

Заморская кветка мае сімвалічны сэнс. «Кветка, – як зазначае У. Я. Проп, – гэта ўвасабленне прыгажосці ўсяго света і вышэйшай каштоўнасці на зямлі – шчасця» [4, 16]. Дзяўчына марыць пра шчасце, а не пра багацце.

Пошук падарунка для малодшай дачкі быў самым складаным. Гаспадаром кветкі аказалася пачвара, страшная і агідная. У беларускіх казках гэта змей, «*страшэнны чалавек з свінным лычом замяст віду*» [6, 114]. У нямецкім варыянце «*большой черный зверь*» [2]. Аблічча ў пачвар рознае, але ўсе яны мараць пра адно: пазбавіцца закліяцця і зноў стаць людзьмі. Пры гэтым закліяты юнак валодае незлічоным багаццем і мае стасункі з чарадзейнымі сіламі. Аднак нішто не можа дапамагчы зняць закліяцце.

Умовай вяртання чалавечага аблічча становіцца каханне.

Купец, сарваўшы кветку для сваёй дачкі, павінен адплаціць гаспадару-пачвары за гэта. А адплата вельмі суровая: аддаць самае дарагое, што ёсць у чалавека, – сваю любімую дачку: «*Ну, кажэ, яко ты кветку взяв, превозі теперь свою наименшу дочку*» [5, 444]; «*дайте мне вашу прекрасную дочь в жены!*» [2]. У беларускім і рускім варыянце гэтага сюжэту дзяўчына сама прымае нялёгкае рашэнне і згаджаецца ісці да пачвары, тым самым выратаўваючы свайго бацьку ад смерці: «*Што ж рабіць, адвязіце мяне*» [5, 444]; «*– Ото ж паеду, – кажэ яна, – да й толькі*» [6, 114]; «*Благослови меня, государь мой батюшка родимый: я поеду к зверю лесному, чуду морскому, и стану жить у него. Для меня достал ты аленький цветочек, мне и надо выручить тебя*» [1, 3]. Гэты ўчынак сімвалізуе гатоўнасць дзяўчыны да прыняцця свайго лёсу. Яе выбар апраўдваецца, яна знаходзіць каханне і сапраўднае шчасце.

Нямецкія казкі братоў Грым паказваюць іншы варыянт. У казцы «Летні і зімні сад» страшэнны звер сам прыходзіць за дзяўчынай, бо яна патрэбна яму толькі для зняцця закліяцця: «*Большой черный зверь шагнул в дом: «Так как моя невеста не приходит ко мне, я сам заберу её». С этими словами он подошел к младшей дочери и схватил ее. Она начала кричать, но это не помогло*» [2]. У сюжэце казкі «Пявучы папрыгун-жаўрук» дзяўчына таксама сама вырашае ісці да пачвары, але з мэтай выканаць абавязак і вярнуцца дамоў: «*Я пойду, но льва постараюсь задобрить и вернуться домой*» [2]. Тут не акцэнтуюцца ўвага на пачуццях герояў.

Дзеля таго, каб зняць закліяцце, у беларускіх і рускім варыянтах казкі тыпу 425С дзяўчына павінна пакахаць. Здоўнасць да сапраўднага пачуцця падмацоўваецца эпізодамі, дзе дзяўчына паказана добрай і жаласлівай. Паступова пачуццё шкадавання і спачування перарастае ў светлае і чыстае каханне: «*І пачаў пачвара з свінным лычом песні пець, да так гожа, што от гогас лезе аж у самую душу й разам хочацца плакаць і смяцца. І думаецца дзяўчыне, што от так слухала б усё жыццё й нічога б больш не хацела*» [6, 121]; «*и возлюбляла она своего господина милостивого день ото дня*» [1, 36].

І калі сэрца дзяўчыны стала належыць толькі яму, адзінаму і каханаму, калі толькі з ім захацела яна правесці сваё жыццё, здымаецца ўсякае закліяцце: «*Сама не ведама зачым схпіла яна страшэннага чалавека за голаў*

да й пацалавала. У той момант абярнуўся ён у гожага каралевіча...» [6, 121]; «пала она на колени, обняла руками белыми голову своего господина доброго, голову безобразную и противную, и завопила истошным голосом:

– Ты встань, пробудись, мой сердечный друг, я люблю тебя, как жениха желанного!.. » [1, 37].

У казках братоў Грым для таго, каб зняць закляцце, умова ўзнікнення каханьня да пачвары неабавязковая. А для таго, каб юнак прыняў чалавечае аблічча, дзяўчыне патрабуецца выканаць толькі фармальныя ўмовы закляцця, пры выкананні якіх яно здымаецца. У казцы «Пявучы папрыгун-жаўрук» дзяўчыне дастаткова было пераначаваць ў пакоі, дзе спаў зачараваны царэвіч. А ў казцы «Летні і зімні сад» закляцце здымаецца, калі ў пэўны момант дзяўчына ўзліла ваду на жывёлу: «*Она быстро принесла немного воды и вылила ее на него без остановки. Тогда он вскочил и мгновенно превратился в прекрасного принца*» [2].

Такім чынам, сюжэт беларускіх і рускіх казак звязаны з пераасэнсаваннем чалавечых каштоўнасцей. Казкай сцвярджаюцца духоўныя прыярытэты. Найвялікшай каштоўнасцю сярод духоўных вартасцей абвяшчаецца каханне. Матыў ператварэння ў казцы ўказвае на выратавальную сілу шчырых пачуццяў, якія толькі і могуць ператварыць страшную пачвару ў прыгожага юнака. У нямецкіх варыянтах казак праблема духоўнага станаўлення адсутнічае.

ЛІТАРАТУРА

1. Аксаков, С. Т. Аленький цветочек: Сказка ключницы Пелагеи / С. Т. Аксаков. Минск, 1993.
2. Інфармацыйны інтэрнет-партал <http://www.grimmstories.com>.
3. Кабашнікаў, К. П. Беларуская-руская фальклорная сувязі / К. П. Кабашнікаў. Мінск, 1988.
4. Пропп, В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. Л., 1946.
5. Сержпутоўскі, А. К. Казкі і апавяданні беларусаў з Слуцкага павета / А. К. Сержпутоўскі. Л., 1926.
6. Чарадзейныя казкі: у 2 ч. Ч. 2 / уклад. К. П. Кабашнікаў, Г. А. Барташэвіч. Мінск, 1973.